

**Kurân-ı Kerim'in Zamana Bakışını Yansıtan Bazı Temel Kavramlar
ve Yaşam Arasındaki Anlam İlişkileri***
Kadri Ziyaettin Coşan**

Öz

İnsan hayatının en önemli unsurlarından biri zamandır. İnsan onunla beraber yaşar. Onun varlığından haberdardır. Ama çoğu zaman onun kendisi için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunun farkında değildir. İnsan bu konuda ciddi bir şekilde tefekkür etmenin gerekli olduğunu düşünür. Ama bu düşüncesi hayat içinde yer bulmuş değildir. İşte zaman mefhumunun hayatımızdaki önemli konumundan hareketle bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'in zaman konusuna nasıl yaklaştığı, konuyla ilgili bazı temel kavramlar çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Kur'an'da zaman kelimesi doğrudan geçmediği için onun yerine kullanılan dehr ve asr kelimeleri üzerinde durulmuş. Dehr kelimesinin insan ile ilişkisi ele alınarak yaşamın sadece bu dünyadan ibaret olduğunu savunanların görüşleri değerlendirilmiştir. Ayrıca dehr ve Allah Teâla arasındaki irtibat ve bu konudaki rivayetler üzerinde durulmuş. Asr suresinden hareketle asr kelimesinin anlamları, incelenmeye çalışılmış ve müfessirlerin konuyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Bütün bu bilgiler çerçevesinde insanın zaman karşısındaki konumu ve onu değerlendirmekteki durumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kur'an, insan, hayat, zaman, ahiret.

**Some Basic Concepts of the Holy Quran Reflecting
its View of Time and Relations Between Life**

Abstract

One of the most important factors of human life is time. The human being lives together with it. The human being is aware of its presence. But in the most of the time, the human being is not aware of how the time has a big importance for himself/herself. The human being thinks that it is necessary to seriously contemplate this subject. But this thought of the human being is not found a place in the life. Here based on the time concept in our lives in an important position, it has been tried to examine how the Qur'an approaches the subject of time in this study within the framework of some basic concepts related to the subject. Since the Qur'an did not mention the time word directly, "dehr" and "asr" words substituted for it were emphasized. The views of those who argue that life is only in this world were evaluated taking

* Bu çalışma, "Hitab Açısından Kur'an-ı Kerim'in Zaman ve Mekân Boyutu" adlı doktora tezi içindeki bir bölüm esas alınarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi.

into account of the relation of Dehr's word to the human being. Besides, the connection between dehr and Allah Teâla and the narratives on this subject were emphasized. Based on the "Asr" sura, the meanings of the word of the asr were tried to be examined and opinions of the commentators on the subject were included. Within the framework of all this information, human being against the time in the position and the situation in which it is assessed were tried to be revealed.

Keywords: Quran, human, life, time, hereafter.

Giriş

Allah Teâlâ tarafından var edilen insan, hayatının belirli bir sürecini geçirmek üzere yeryüzünde bulunmaktadır. Bu süreçle ilgili olarak kişinin ne zaman dünyaya geleceği ne kadar yaşayacağı ve ne vakit buradan ayrılacağı bilinmemektedir.³

Zaman, insan ve onun dünyadaki yaşamı için en önemli unsurlardan biridir. Süresi ise kısıtlıdır. Buna rağmen zaman insanın yeterince değer vermediği, dikkate almadığı nimetlerin başında gelir. Bu duruma işaret eden bir hadis-i şerif şöyledir:

İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: "İki nimet vardır. İnsanların çoğu onlar hususunda aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit." ⁴

İşte dünyada insanın sahip olduğu en önemli nimetlerin başında gelen zaman, bu konuda Kur'an-ı Kerim'de geçen umumi kavramlardan hareketle incelenmeye çalışılmıştır. Zira kavramlar meselelerin anlaşılmasında anahtar vazifesi yapan önemli unsurlardır.

Yine kavramlar, bir binayı meydana getiren tuğlalar gibidir. Nasıl ki binalar, tuğlaların üst üste konularak birbirine raptedilmesiyle meydana geliyorsa ilimler de kavramlar ve onların birbirlerine uygun şekillerde bağlanması yoluyla tesis edilebilmektedir. Bu temel yapıları kavramadan bir ilmi anlamak da, anlatabilmek de mümkün olamamaktadır.

O halde İslâmî bilginin temeli olan Kur'ân-ı Kerim için de durum farklı değildir. Onun doğru anlaşılması, yapı taşları olan kavramların iyi bilinmesiyle mümkün olmaktadır. Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın kelamı olduğuna göre onun ifadeleri de sıradan insanlarınki gibi olmasa gerektir. Zira yarattığı her şeyi en mükemmel bir şekilde var eden Cenâb-ı Hakk'ın, vahiy olarak bize gönderdiği kelamının da çok ince anlam ilişkileriyle örülü olduğu görülmektedir.

Buradan yola çıkarak Kur'ân-ı Kerim'in hayata ve zamana bakışını yansıtan dehr ve asr gibi bazı temel kavramlar ele alınacaktır. Böylece bu kavramlarla; Allah Teâlâ, zaman, dünya hayatı ve insan arasında ne gibi irtibatların kurulduğu görülmeye çalışılacaktır.

³ Lokman 31/34.

⁴ el-Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Sahihü'l-Buhari*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979, Rikak 1; et-Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizi*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1937, Zühd 1.

Zaman ve Anlam İlişkileri

Sözlükte zaman, vaktin az ve çok kısmı için kullanılan isimdir. Müfredi (الزَّمَانُ) ve (الزَّمَانُ) şekillerinde gelen kelimenin cem'i (أَوْزَانًا ، أَوْزَانًا ، أَوْزَانًا) gibi farklı biçimlerde gelir.⁵

İnsanın içinde yaşadığı her an karşı karşıya olduğu bir kavram olan zaman hayat sürecinin gün, ay, gece, gündüz, saat, dakika gibi parçalarını ifade ettiği gibi bütün insan hayatını, bütün olarak bir devri de ifade edebilir.

Hayatın ayrılmaz bir parçası olan zaman, kelime olarak bizzat Kur'ân-ı Kerim'de geçmemektedir. Onun yerine âyetlerde dehr ve asr gibi kavramlar kullanılmıştır. O halde meselenin anlaşılabilmesi için şimdi bu kavramlar ile ilişkili oldukları varlıklar birlikte ele alınarak incelenecektir.

İnsan ve Dehr

Dehr, âlemin varlığının başlangıcından, nihayet buluşuna kadar olan sürenin ismidir.⁶ Şu âyet-i kerimede buna işaret edilmektedir:

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا

"İnsanın üzerine, kâinatın uzun ömründen (dehr) öyle bir zaman gelip geçti ki o, henüz anılan bir şey bile değildi?"⁷

Kelimenin asıl anlamı bu olmakla birlikte sonradan zamanın aksine her uzun süreye⁸, "dehr" tabiri kullanıldığı gibi dünya hayatı⁹ manasına da kullanılmıştır.

Burada zikredilen (الإنسان) hakkında müfessirlerin farklı görüşleri vardır. Bir kısmı, bununla Âdem (a.s.)'in kastedildiğini söylemiştir. Bu düşüncede olanlar şöyle demişlerdir: Bu âyette Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)'in yaratılmasını zikretti. Sonra da bunun peşinden (إِنَّا خَلَقْنَا)¹⁰ ifadesinde evladını zikrederek devam etti.

⁵ el-Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tacü'l-Luga ve Sihahi'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafur Attar), Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1990, V, 2131; İbn Manzur, Ebü'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîgî el-Mısri, *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut ty., XIII, 199; ez-Zebidi, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed el-Huseynî el-Vasîfî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire 1306, IX, 327.

⁶ el-Cevheri, *es-Sihah Tacü'l-Luga ve Sihahi'l-Arabiyye*, II, 661; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, IV, 292; ez-Zebidi, *Tâcü'l-Arûs*, III, 218

⁷ el-İnsan 76 / 1.

⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan Davudi), Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1992, s. 319.

⁹ İbnü'l-Esir, Ebü's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, II, 355.

¹⁰ el-İnsan 76 / 2.

İkinci görüş ise (إنا خلقنا الإنسان من نطفة) ifadesinin delaletiyle buradaki insandan maksat âdemoğludur. Dolayısıyla iki yerdeki insan kelimesinin anlamı aynı olmuş olur. Bu takdire göre âyetin tertibi daha güzel olur.¹¹

Allah Teâlâ'nın burada zikrettiği bir zaman dilimini ifadeden (حين)'in miktarı konusunda da farklı görüşler vardır: Bazılarına göre (حين) kırk senedir. Bazılarına göre ise buradaki (حين) için bir sınır yoktur.¹²

Burada genel mefhum düşünüldüğünde uzun bir zaman anlamının daha isabetli olduğu âyetin anlamına daha uygun düştüğü görülmektedir..¹³

Âyetin başındaki (هل)'in (قد) mânâsına olduğunda müfessirler ittifak etmişlerdir.¹⁴ Bu ise âyet-i kerimede sadece bir soru olmadığına, insanın yaratılışından önce uzun bir zamanın geçtiğinin muhakkak olduğuna işaret etmektedir. Sanki insanoğluna, senden önce nice zamanlar gelip geçti sen ortada yoktun. Senin hayatın bütün yaşam sürecine göre çok kısadır. O halde bu hayatın kıymetini bil, denilmiş gibi olmaktadır.

Dehr kelimesinin anlamını ve Kur'ân-ı Kerim'de insan ile bağlantılı olarak kullanılmasını belirttikten sonra şimdi de Cenâb-ı Hak ve dehr arasında nasıl bir bağlantı olduğu üzerinde duralım.

Allah Teâlâ ve Dehr

Allah Teâlâ ve dehr arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için şu hadîs-i şerif dikkat çekici ifadeler içermektedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يُؤْذِنِي ابْنُ آدَمَ يَسْبُ الدَّهْرَ وَأَنَا الدَّهْرُ بِيَدِي الْأَمْرُ أَقْلِبُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

"Ebû Hureyre (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle demiştir: Allah Teâlâ buyurur ki: Ademoğlu dehre söverek bana ezâ verir. Halbuki ben dehr (in yaratanı) yım. Her emir (iş) benim elimdedir. Geceyi gündüzü ben değiştiririm."¹⁵

¹¹ er-Razî, İmam Muhammed Fahrüddin ibn Allâme Ziyauddin Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l- Kebir)*, Dârü't-Tibâati'l-Âmira, İstanbul 1307, XXX, 208.

¹² et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Kahire 2001, XXIII, 530.

¹³ Bkz. el-Fussilet 41 / 9-12.

¹⁴ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 213; Ebû Ubeyde Ma'mer b. el Müsenna, *Mecâzü'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1954, II, 279; er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 208; Kurtûbî Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Cami' li Ahkâm'il-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006, XXI, 444.

¹⁵ Buhârî, Edeb, 101, Tefsîr, Câsiye 1, Tevhîd, 35; Müslim b. Haccac, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ty, Elfâz, 2;

Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvud gibi kaynaklarda hadis birbirine yakın birkaç farklı şekilde rivayet edilmiştir.

Kurtubî, "Allah'ı üzme" tabirini, insanlardan hiçbir eziyetin Allah'a ulaşmayacağı gerçeğinden hareketle şöyle açıklar: "Bunun manası şudur: İnsanlar bana, üzülmeye mümkün olanları üzecek ifadelerle hitap eder. Allah ise kendisine eza ulaşmasından münezzehtir. Bundan maksad, kimden böyle bir ifade ortaya çıkarsa kendini Allah'ın gazabına maruz kılar demektir."¹⁶

Ezâ vermek, başkasını sözle veya fiille rencide etmek ya da ona eziyet etmek demektir. Allâh Teâlâ hakkında bu mümkün olmadığına göre, Ezâ vermek Allah Teâlâ'nın hoşlanmadığı bir işi yapmak veya razı olmayacağı bir sözü söylemek demek olur.¹⁷

Bu hadis-i şerif aslında Araplar arasında mevcut olan bir alışkanlığa işaret ederek bütün insanlar için önemli bir hususu beyan etmektedir.

Araplardan ve diğer kavimlerden bir takım kimseler başlarına bir kötülük geldiğinde bunun nedenleri üzerinde düşünmezler ve hemen 'dehr'e söverlerdi.¹⁸ Ayet-i Kerîme de bu durum şöyle dille getirilir:

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِدَلِيلٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

"Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar."¹⁹

Müşrikler bütün hayatın sadece dünya hayatından ibaret olduğunu düşündüklerinden bütün hadiseleri evirip çevirenin dehr olduğunu düşünürler. Halbuki bu konuda çok ciddi yanılma içindedirler. Dünya hayatı insanın var oluş süreci düşünüldüğünde, asıl olan ahiret hayatıyla kıyaslanmayacak kadar kısa ve değersizdir.²⁰

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الدَّهْرُ

Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünenü Ebû Davud*, (thk. Muhammed Avvame), Darü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, Cidde 1998/1419, Edeb, 181.

¹⁶ el-Aynî, Ebû Muhammed Bedruddin Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l- Buhârî*, İdâretü't-Tibaati'l-Müniriyye, Kahire ty., XIX, 167.

¹⁷ ez-Zebidi Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (trc. Ahmed Naim), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1987, XI, 180.

¹⁸ İbn Kesir, el-Hâfız İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İstanbul 1992, VII, 254

¹⁹ el-Câsiye 45 / 24.

²⁰ "Nefsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır." (Âl-i İmrân 3 / 14)

“Dehre sövmeyin! Çünkü Allah dehrin ta kendisidir.”²¹

Müslim Şârihi Nevevî, hadisteki bu ifadenin, başınıza gelen hadiselerin gerçek failine sövmeyin demek olduğunu söyler. Siz bu hadiselerin failine sövdüğünüzde Allah Teâlâ'ya sövmüş olursunuz. Çünkü bunları gerçekleştiren ve başınıza getiren Allah'dır. Bu sebeple “Allah ‘dehr’in ta kendisidir” sözünün anlamı başınıza gelenlerin ve hadiselerin failidir ve kâinâtın yaratıcısıdır, demektir.²²

Ama onlar yukarıdaki hadiste haber verildiği gibi ‘dehr’e söverken, aslında mutlak zamanı ifade eden dehr kavramıyla kendilerinin bir alıp veremedikleri yoktur. Onlar ‘dehr’i dünyadaki hadiselerin oluşumunda bir vasıta olarak değil de bizzat etkin bir güç olarak gördüklerinden o güce sövmektedirler. Yani asıl gücün adını yanlış koymuşlardır. Yanlış inançlarına göre dehr demektedirler; ama sonuçta söz Allah’a gitmektedir. Bu sebeple Allah Teâlâ “Dehr’e sövmeyin. Ben ‘dehr’im” derken onları bir güç odağıymış gibi varsaydıkları ve dehr diyerek yanlış ifade ettikleri güç kaynağının aslında kendisi olduğunu vurgulamaktadır.

“Ben ‘dehr’im” ifadesinin mânâsını Hattâbî şöyle açıklar: “Dehr’in sahibi de benim. ‘Dehr’e nisbet edilen işleri yürüten de benim. Dolayısıyla bu işlerin fâili olduğu gerekçesiyle kim ‘dehr’e söverse; sövmesi, bu işlerin asıl faili olan Rabbine döner. Dehr ise, işlerin meydana gelmesi için kılıf yapılmış bir zamandan ibarettir.”²³

Bu konuda bir başka ayet-i kerime ise şöyledir:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ
فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Onların, Allah’dan başka taptıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah’a söverler. Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik. Sonra dönüşleri ancak Rablerine dir. O, yapmakta olduklarını kendilerine bildirecektir.”²⁴

Bir insanın kendi inancına ve ilahına sövmesi herhalde mümkün değildir. Ancak kişi bir başkasının inancı, değerleri ve ilahı hakkında kötü şeyler söylediği zaman, kızgınlıkla o kimse de bunu söyleyen şahsın inancı, değerleri ve ilahı hakkında kötü sözler söylemeye başlar. Böylece aslında kişi dolaylı yoldan kendi inancı ve ilahı hakkında kötü şeyler söylenmesine vesile olur. İşte bu durum kişinin kendi ilahına sövmesi diye anılmaktadır.

²¹ Müslim, Elfâz 5.

²² en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1972, XV, 3.

²³ İbn Hâcer el-Askalânî, Ahmed b. Ali *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb), Dâru'r-Reyyan li't-Türas, Kahire 1987, VIII, 438.

²⁴ el-En'âm 6/108.

Değerlendirme

Son âyet-i kerime ile yukarıda Allah Teâlâ'nın dehr olduğuna dair hadis-i şerifleri birlikte değerlendirirsek, âyet-i kerimede Allah'ın dışındaki şeylere tapan kimselerin ilahlarına sövmek onların da buna karşılık sövmesi neticesini doğuruyor ve kişi kendi ilahına sövmüş gibi oluyordu. Burada dolaylı bir sebep olma söz konusudur.

Aynı şekilde kişi 'dehr'e sövdüğü zaman 'dehr'in bizzat kendisinde bir güç olmadığı için aslında hadiseyi meydana getiren gerçek güç sahibine sövmüş olur. Burada da benzer bir şekilde dolaylı bir sebep olma söz konusudur.

O halde âyet-i kerimede açıklama görüldüğü gibi Cenab-ı Hak, dolaylı bir sebep olmayı, doğrudan sebep olma gibi değerlendiriyor. İşte aynı yolla hadis-i şerifte 'dehr'in kendisi olduğuna dair ifade kullanılıyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Zaman ve Dehr Arasındaki Fark

Dehr ile zaman aynı şeyler değildir. Dehr, kâinatın başlangıcından sonuna kadar olan süre için kullanılırken, sonradan bu mânâ esas alınarak her uzun süre için kullanılır olmuştur. İnsan hayatı anlamına da gelir.²⁵ Zaten bu, insan için doğum ve ölüm arasında var olan en uzun süredir.

Aynı zamanda her kavmin zamanına da dehr denir.²⁶ Bu süre de o kavmin yaşantısı için âzamî zamanı göstermektedir.

Bunlardan anlaşılıyor ki dehr kainat esas alındığında ya da bir toplum veya insan ele alındığında farklı şeyler ifade etmektedir. Ama bunlar için ayrı anlamlarda kullanılmasına rağmen hepsinde ortak olan husus, 'dehr'in her biri için bütün yaşam süresini ifade etmesidir.

Zaman kelimesine gelince, hurma ve meyve zamanı, sıcak zamanı, soğuk zamanı gibi tabirler kullanılır. Yine iki ay, altı ay gibi sürelerle zaman denir. Ama dehr böyle parçalanmış zaman dilimleri için kullanılmaz.²⁷

İçinde bulunduğumuz ve hal dediğimiz kısa bir müddete zaman denildiği gibi geçmiş ve gelecek dediğimiz uzun müddete de zaman denir. Dolayısıyla zaman ifadesi 'dehr'den farklı olarak uzun süreyi de kısa süreyi de karşılar.²⁸

Asr

Bu kelime Asr Sûresi'nde geçmektedir. Şimdi süre içinde nasıl geçtiğine ve hangi mânâlara geldiğine bir göz atalım:

²⁵ er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredatü Elfâzı'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudi, Dârü'l-Kalem, Dımaşk 1992, s. 319.

²⁶ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-Lüga*, Dâru Sadır, Beyrut ty., (Haydarabad: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1345'den ofset bsm.), II, 258.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c.4, s.293.

²⁸ er-Ragıb el-İsfahânî, *Müfredatü Elfâzı'l-Kur'ân*, s.319.

وَالْعَصْرِ (1) إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي حُسْرٍ (2) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ (3)

“Asr’a yemin olsun ki, İnsan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.”²⁹

Asr, farklı anlamları içeren bir kelimedir. Dehr, bütün asırlar, güneşin zevalinden sonraki zaman, ikinci vakti, ikinci namazı, Peygamber efendimizin dönemi gibi mânâlar bunlar arasında sayılabilir.³⁰ Bu konudaki müfessirlerin görüşleri şöyledir:

Mukatil b. Süleyman (v.150/767) (و العصر) yemindir. Allah (c.c.) gündüzün asr vaktine yemin etmiştir. Bu gündüzün son saatidir. Güneşin batışa doğru yöneldiği zamana yani ikinci vaktine de asr denir. Dolayısıyla Allah (c.c.) ikinci namazına yemin etmiştir.³¹

Asr, kelimesine el-Ferrâ(v.207/822), dehr anlamı vermiştir ve Allah Teâlâ'nın 'dehr'e yemin ettiğini söylemektedir.³²

Taberî (v.310/922), (و العصر) ifadesi hakkında ilim adamları arasında ihtilaf olduğunu söyleyerek bazı âlimlerin şöyle söylediğini aktarır: Bu yemindir. Rabbimiz Teâlâ böyle ifade ederek 'dehr'e yemin etmiştir. Dolayısıyla buradaki asr, dehr mânâsıdır, der.

Bu konuda İbn Abbas'tan 'asr'ın gündüz saatlerinden biri olduğunu, Hasan-ı Basrî'den öğleden sonraki vakit olduğunu rivayet eder.

Ardından bu konuda söylenecek doğru görüşün şu olduğunu ifade eder: Rabbimiz burada 'dehr'in ismi olan 'asr'a yemin etmiştir. Bu ise öğleden sonraki vakit, gece ve gündüzdür. Bu ismin içerdiği anlamlardan birini diğerine tercih etmedi. Bu asr ismi neyi gerektiriyorsa hepsi şanı yüce Allah'ın yemin ettiği şeye dâhildir.³³

Begavî (v.516/1122) âyet-i kerîmeyi şöyle tefsir eder: (والعصر) İbn Abbas (v.68/687) 'dehr'e yemin olsun demiştir. Denildi ki: Bununla yemin edildi. Çünkü bunda düşünenler için ibret vardır. Yine denildi ki: Bunun mânâsı 'Asr'ın Rabbine and olsun demektir. Benzerleri de böyledir. (Benzer yeminlere de aynı şekilde mânâ verilir.) İbn Keysan (v.106/724) dedi ki: Asr ile gece ve gündüz kastedilmiştir. Bu ikisine (العصران) denilir. Hasan-ı Basrî (v.110/728), güneşin zevalinden (güneşi öğleyin en tepe noktasından batıya doğru meylettiği zaman) batışına kadar

²⁹ el-Asr 103 / 1-3.

³⁰ el-Cevheri, *es-Sıhah Tacü'l-Luga ve Sıhahi'l-Arabiyye*, II, 748; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, IV, 575.

³¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, (thk. Abdullah Mahmud Şehate), el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Kahire 1979, IV, 829.

³² el-Ferrâ, Ebu Zekerıyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'ân*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983, III, 289.

³³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XXIV, 612.

ki zamandır, demiştir. Katade (v.117/753), gündüzün en son saatidir, dedi. Mukatil (v.150/767) ise ikinci namazına yemin edildi. Çünkü o orta namazdır, dedi.³⁴

Fahreddin er-Râzi (v.606/1209), asr kelimesinin tefsiri hakkındaki görüşleri dört bölüm halinde ele almıştır.³⁵

1) 'Asr'ın, dehr (mutlak zaman) olduğu şeklindeki görüş.

Belki de Allah Teâlâ mülhidlerin 'dehr'i anmaya düşkün olduklarını ve onu çok yücelttiklerini bildiği için 'dehr'e değil de 'asr'a yemin etmiştir. Yine İnsan Sûresi'nin başında³⁶ 'dehri zikrederek, inkarcıların tabiat ve dehr ile ilgili bozuk görüşlerini reddetmesi bu sebeptendir.

Dehr insanın ilgisini çeken şeyleri içine almıştır. Bolluk, darlık, sıhhat, hastalık, zenginlik, fakirlik onun içinde meydana gelir.

Kişinin geri kalan ömrü, kendisi için önemli değildir. Şayet bin sene boşa geçersen sonra ömrünün en son anını imanla geçersen ebedî olarak cennette kalırsın. O zaman anlarsın ki en kıymetli şey o kısa anı yaşamandır. Dolayısıyla dehr ve zaman temel nimetler kabilindedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ ona yemin ediyor. Yine gece ve gündüzün, mükellef olan kulun zayı ettiği birer fırsat olduğuna dikkat çekiyor. "İbret almak veya şükretmek dileyen kimseler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren de O'dur." ³⁷ âyetiyle buna işaret etmiştir.

Allah Teâlâ'nın "Göklerde ve yerde olanlar kimindir? diye sor. 'Allah'ındır' de." ³⁸ âyeti mekân ve onunla ilgili her şeye; "Gecede ve gündüzde barınan her şey O'nundur. O her şeyi işitendir, bilendir." ³⁹ âyeti ise zaman ve zamanla ilgili her şeye bir işarettir.

Razî, bu ayetlere göre zamanın mekandan daha üstün ve şerefli olduğunu söyler ve devam ederek böyle olunca 'asr'a yemin etmek Allah'ın (c.c.) mülk ve melekûtundaki iki sınıftan en şerefli olana yemin etmek demektir, der.

Cahiliye arapları zarar ve ziyanı zamana izafe ederlerdi. Sanki Allah Teâlâ burada dehr ve 'asr'ın kusursuz bir şekilde ortaya çıkmış bir nimet olması üzerine yemin etmiştir. Zarara uğrayan ve kusurlu olan ise sadece insandır.

Allah Teâlâ burada geçmesiyle senin ömrünün kıaldığı zamanı (asr) hatırlatmıştır. Çünkü onun karşılığında artık bir kazanç olmayacağı için, bu eksilme hüsrân, ziyan olmuştur. Bundan dolayı "İnsan süphesiz ziyandadır." ⁴⁰ buyurmuştur.

³⁴ el-Begavî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud, *Meâlimü't-Tenzîl (Tefsîru'l-Bagavî)*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr), Dârü't-Tayyibe, Riyad 1993, VIII, 525.

³⁵ Fahreddin er-Râzi, *Tefsîr-i Kebir*, XXXII, 80.

³⁶ el-İnsan 76 / 1.

³⁷ el-Furkân 25 / 62.

³⁸ el- En'âm 6 / 12.

³⁹ el- En'âm 6 / 13.

İnsanlar ticarete kazanç sağladıkları gerekçesiyle geçen ömürlerine sevinirler halbuki bu onlar için bir hüsrandır. Çünkü ömürleri kısalmıştır.⁴¹

2) Ebû Müslim'in görüşü olan 'Asr'dan maksat gündüzün iki tarafından biridir. Allah Tealâ gündüzün başlangıcı olan duha (kuşluk) vaktine yemin ettiği gibi sonuna asr vaktine de yemin etmiştir. Artık gün bitmiş, insan ise bu günün geçtiğinden habersizdir. Her sabah mahşer gibi yani insanlar kalkarlar her akşam da kıyamet gibidir. Yani istirahata çekilirler.

Hasan Basrî dünya hayatının ikinci vaktidir yani kıyamet yaklaşmıştır. Sen ise henüz hazırlanmadın. Biliyorsun ki yarın dünyanda içinde bulunduğun nimetlerden sorulacaksın ve sen yaratılmışlara muamelenden de sorulacaksın, zulme uğrayanların her biri üzerinde olan haklarını dava edecekler. İşte o zaman sen ziyandasın. Bunun benzeri şu âyettir: "İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler."⁴²

İkinci vakti büyük önemi olan bir zamandır. Zira Cenâb-ı Hak, kârlı olan hakkında kuşluk vaktine (duha) yemin etmiştir.⁴³ Zararlı olan hakkında da 'asr'a yemin etmiştir.

Seleften birinin şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Ben Asr Sûresi'nin mânâsını bir buz satıcısından öğrendim. Çünkü o bağıyor ve "Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet ediniz! Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet ediniz!" bunun üzerine ben " insan muhakkak ziyandadır" ifadesinin mânâsı işte budur. Çünkü artık insanın üzerinden ikinci vakti de geçiyor. Böylece ömrü bitiyor. Ama insan henüz bir şey kazanmış değil. O halde insan ziyandadır.

3) Mukatil'e göre Asr, ikinci namazıdır. Bunun delili bakara "Namazlara ve orta namaza devam edin..." âyetidir.⁴⁴

Hz Hafsa'nın mushafında bu bölümde salatu'l-asr açıklaması bulunmaktadır.

İbni Ömer'den rivayet edildiğine göre: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"İkinci namazını kaçırın kimse ehlini ve malını da elinden kaçırmış gibidir."⁴⁵

İkinci işin gücün çok olduğu bir zamandır eda etmesi zordur. Aynı zamanda İkinci ile gündüz namazları sona erer.

4) Hz. Peygamberin zamanına yapılmış bir yemindir.

⁴⁰ el-Asr 103 / 2.

⁴¹ Fahreddin er-Râzi, *Tefsîr-i Kebir*, XXXII, 80.

⁴² el-Enbiyâ 21 /

⁴³ ed-Duhâ 93 / 1.

⁴⁴ el-Bakara 2 / 238.

⁴⁵ Buhârî, *Mevâkit*, 14; Müslim, *Mesacid*, 200.

Bu âyette Cenâb-ı Hakk Hz.Muhammed'in zamanına, (وَأَنْتَ حَلَّ بِهَذَا الْبَلَدِ)⁴⁶ ifadesinde mekanına, (لَعْمَرِكَ إِهْمَ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْهَوْنَ)⁴⁷ ifadesinde de ömrüne yemin etmiştir. Sanki zamanına, beldene ve ömrüne yemin olsun demiş gibidir.⁴⁸

Ebu's-Suud (v.982/1574) bu konuda şöyle demiştir: Allah Teâlâ, apaçık faziletinden dolayı ikinci namazına veya kuşluk vaktine (الضحى) yemin ettiği gibi zeval ile gurup arasındaki ikinci vaktine (العشي) veya diğer asırlara üstünlüğü ortada olduğu için nübüvvet asrına ya da sevinçli ve acılı önemli işleri içine aldığı için 'dehr'e yemin etmiştir.⁴⁹

İkinci Vaktinin ve İkinci Namazının Önemi

İkinci namazının önemine dair çeşitli hadisler mevcuttur. Bu namaz ve zamanın ehemmiyetini vurgulayan birkaçı şöyledir:

İbn Ömer (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İkinci namazını kaçıran kimse sanki ehlini ve malını elinden kaçırmış gibidir."⁵⁰

Bu hadiste İkinci namazını kaçıрма, insanlar için çok kıymetli olan maddî değerlerle karşılaştırılıyor ve bunun ne kadar büyük bir vebal olduğu ortaya konuyor. Zira ailesini ve malını kaybeden insan, dünyada her şeyini kaybetmiş kişi olarak düşünülür. Dolayısıyla bu hadis insanı, dünyevî durum böyleyse bir de uhrevî şeklini düşünmeye sevk ediyor.

Hemmâm b. Münebbih (v.132)'in sahîfesinde bulunan şu hadis-i şerif ikinci ve sabah namazlarının önemini vurgulamaktadır.

وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَلَائِكَةُ يَتَعَابُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلَائِكَةُ النَّهَارِ وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ فَيَسْأَلُهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي فَيَقُولُونَ تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ وَأَتَيْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ

Ebû Hureyre (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Bir takım melekler geceleyin, diğer takım melekler de gündüzün birbirlerini müteâkıb size gelirler. Bunlar sabah ile ikinci namazlarında birleşirler. Sonra içinizde kalmış olan melekler semâya yükselirler. Rabb'ları namaz kılmuş kullarının hâllerini en iyi bilir olduğu hâlde, yine o meleklerle: Kullarımı ne hâlde bıraktınız? diye

⁴⁶ el-Beled 90/2.

⁴⁷ el-Hicr 15/72.

⁴⁸ Fahreddin er-Râzi, *Tefsîr-i Kebir*, XXXII, 80.

⁴⁹ Ebu's-Su'ud, Muhammed b. Muhammed el-'Amadî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ila Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâu't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1994, IX, 197.

⁵⁰ Buhârî, *Mevâkîtü's-Salâlât*, 15.

sorar. Onlar da: Biz onları namaz kılar hâlde bıraktık ve yanlarına da namaz kılarlarken varmıştık, derler.”⁵¹

Diğer hadis kaynaklarında⁵² da geçen bu hadise göre gündüz ve gece melekleri vardır. Bunlar kulların durumlarını tesbit ederler. Gündüz melekleri ikindiye kadar insanlar arasında kalır sonra ikindi namazında nöbeti gece meleklerine teslim ederler. Geceleyin insanlar arasında kalan melekler de sabah namazında nöbeti devrederler. Bu durum devamlı olarak sürer gider.

Gece ve gündüz melekleri sabah ve ikindi namazlarında nöbet değiştirmelerinin önemini anlamak için dünya hayatı konusundaki şu hadis-i şerife bir göz atalım:

Ebû Hüreyre (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurmuştur:

“Gerçekten bir kimse uzun zaman cennetliklerin amelini işler, sonra amelî cehennemliklerin ameliyle hitama erdirilir. Bir kimse de uzun zaman cehennemliklerin amelini işler. Sonra amelî cennetliklerin ameliyle hitama erdirilir.”⁵³

Kişini dünya hayatında daima korkuyla ümid arasında olması gerekir. Zira bu hadis-i şerifte de görüldüğü gibi kişi gelecekte durumunun ne olacağını bilememektedir. Başlangıçta iyi gibi görünen sonradan yolunu şaşırabildiği gibi başlangıçta yanlış yollara sapmış bir insan da tevbe ederek güzel bir kişi haline gelebiliyor.

İnsan hayatında itibar sonadır. Bu hadis-i şerifte görüldüğü gibi sonradan tevbe edip kendini düzelten bir kişi iyilerle beraber olacaktır ve ahrette başarıya ulaşacaktır.

Bir gün insan hayatının bir parçasıdır. Bütün ömür için geçerli olan, itibarın sona olması esasını, yaşadığımız bir güne uygularsak o zaman sabah ve ikindi namazlarında meleklerin nöbet değiştirmesindeki önem daha iyi anlaşılabilir.

Zira kişinin akşama kadar yaptıkları elbette önemlidir, ama günün sonu daha önemlidir. Hadis-i şerif’te zaten bu hususa dikkat çekilmek istenmektedir.

Cenâb-ı Hak her şeyi en ince detayına kadar bilmesine rağmen huzuruna gelen meleklerle: “Kullarımı ne hâlde bıraktınız?” diye soruyor. Melekler de gittiğimizde namaz kıyorlardı, ayrılırken de namaz kıyor bir halde bıraktık, şeklinde cevap veriyorlar.⁵⁴

Burada görülüyor ki gün içinde insan elbette pek çok iş ve amel yapmaktadır. Hiç şüphesiz yaptığı işlerin hepsi önemlidir. Ama kulların günlük yaptıkları amellerle ilgili

⁵¹ Hemmam b. Münebbih, *Sahifetü Hemmam b. Münebbih*, (haz. Rif’at Fevzi Abdülmuttalib), Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1985, s. 24.

⁵² Buhârî, *Mevâkitu's-Salat* 16, *Bed’ü'l-Halk* 6, *Tevhid* 23, 33; Müslim, *Mesâcid* 210; Muvatta, *Kasru's-Salat* 82; Nesaî, *Salat* 21.

⁵³ Müslim, *Kader* 11.

⁵⁴ Buhârî, *Mevâkitu's-Salat* 16; Müslim, *Mesâcid* 210; Nesaî, *Salat* 21.

meleklerin Cenâb-ı Hakk'a kısaca verdiği bilgi, kişinin son andaki yaptığı iş ve amel olmaktadır.

Bu da asr vaktinin önemini gösteren dikkat çekici bir husustur.

Kur'ân-ı Kerîm'de Konuya Genel Yaklaşım

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm düşüncesindeki bütün nazariyelere kaynaklık eder. Ama kendisi sadece bir nazariye kitabı değildir.

Dolayısıyla diğer konularda olduğu gibi nazarî olarak zamanın ne olduğu üzerinde değil, zamanın niçin var olduğu üzerinde durur.

Asr-ı saadette ashabı kirâm, 'ay'ın her akşam durumunun değiştiğine işaret ederek neden böyle görünüyor, hilal ile dolunay arasında büyüyüp küçülüyor diye öğrenmek üzere bu konuyu Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e soruyorlar.

Cenâb-ı Hak cevap olarak onlara astronomi ilmiyle ilgili bilgiler vermiyor. Bunun yerine ayın insanlar için asıl önemli olan yönü ön plana çıkarılarak mesele anlatılıyor. Yani doğrudan sorulan sorunun kendisine değil de faydalı olması için nasıl sorulması gerekiyorsa öyle sorulmuş farz edilerek soru cevaplanıyor.

(يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ فَلْهُنَّ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ...)⁵⁵

*"Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir..."*⁵⁶

Cenâb-ı Hak, kendilerine hilallerin insanlar için olduğu gibi hac için de bir zaman ölçüsü olduğunu vurguluyor. Dolayısıyla sizin için şu anda önemli olan budur. Asıl onun bu yönü üzerinde düşünmeniz gerekir, diye dolaylı bir şekilde hatırlatma yapmış oluyor.⁵⁷

Burada görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerîm'de zaman meselesi, tamamen yaşanan hayatla bağlantılı olarak ele alınmaktadır.

Sonuç

Zaman, insanın içinde yaşadığı fakat kıymetini yeterince takdir edemediği bir nimettir.

⁵⁵ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ فَلْهُنَّ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَكَيْسَ الْبُرِّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبُرَّ مِنَ اتَّعَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَيْمَانِهَا وَأْتُوا
اللَّهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

⁵⁶ "Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz." (el-Bakara 2 / 189)

⁵⁷ es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahmân, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (tlk. Mustafa Dib el-Buga), Dâru ibn Kesîr, Beyrut 2002, I, 626.

Kur'ân-ı Kerim'de zaman kelimesi doğrudan geçmemektedir. Onun yerine dehr ve asr kelimeleriyle zaman anlamı ifade edilmiştir. Bunların dışında kullanılan kelimeler zamanın tamamını değil, belirli parçalarını ifade etmektedir.

Mutlak zamanı ifade eden dehr kâinatın başından sonuna kadar geçen sürenin karşılığı olarak kullanılmıştır. İncelenen âyet-i kerimelerde bu âlemin ömrü içinde daha insan var edilmeden uzun bir zamanın gelip geçtiği ifade edilmekte ve insanın anılan bir şey bile olmadığı böyle bir dönemden sonra, imtihan edilmek üzere var edildiğine dikkat çekilmektedir.

O halde insanın dehr denen mutlak zaman içinde var olması, kendisine çeşitli nimetler verilmesi, aynı zamanda hususi bir donanıma sahip kılınması, onun bir gaye için var edildiğine işaretler. Bu gayenin bilinmesi ve gereğinin yapılması ise Kur'ân-ı Kerim'de insanın üzerine düşen önemli bir vazife olarak ifade edilmektedir.

Dehr kavramı kullanılırken özellikle Cenab-ı Hakk'ın dehr olduğuna dair ifadeler dikkat çekicidir. Bazı insanlar başlarına gelen sıkıntıları zamana izafe ederler ve bu sebeple başlarına bir bela geldiğinde 'dehr'e söverler. Bu duruma işaret ederek Allah Teâlâ dehr benim buyurmaktadır ve insanların böyle söylemekle kendisine ezâ verdiğini bildirmektedir.

Burada Allah Teâlâ bazı insanların, dehr diye isimlendirdiği ve kendisine bir güç attettiği şeyin arkasındaki gerçek gücün kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Yine 'dehr'i var eden de, onun işleyişini sağlayan da Allah Teâlâ'dır. 'Dehr'e atfedilen fiili gerçekleştiren de O'dur. Bazı insanlar her ne kadar başlarına gelen hadiseye sebep olanı, dehr diye isimlendirseler de bu, güç merkezinin yanlış tespit edilmesinden kaynaklanmaktadır. Halbuki fiilin gerçek müsebbibinin Allah Teâlâ olduğunda şüphe yoktur.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen asr kelimesine bazı müfessirler, dehr anlamı vermektedir. Yani var olan bütün zamanı ifade edebilmektedir. Bununla birlikte müfessirlerin kahir ekseriyetine göre ikinci vakti anlamına da gelmektedir. İnkârcıların, dehr konusundaki yanlış düşünceleri ve onu yüceltmeleri sebebiyle Allah Teâlâ 'dehr'e değil, 'asr'a yemin etmiştir.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de yeminler, kimi zaman yemin edilen şeydeki bazı hususiyetler sebebiyle o konuya dikkat çekmek için kullanılmaktadır. Asr kelimesi ise hem umumi olarak zaman hem de ikinci vakti anlamına gelmektedir. Ayrıca sûrenin ikinci âyetinde insan ziyanda olduğunun vurgulanması, 'asr'a yemin edilmesinde hususi bir anlam bulunduğuna işaret olarak görülebilir.

Özellikle ibadetler konusunda esas olan Kamerî takvime göre gün akşam ile başlamakta ve ikinci vaktinin ardından bitmektedir. Bu sebeple Perşembe akşamı, Cuma gecesi diye isimlendirilmektedir. O halde bu uygulama göre ikinci vakti günün sonu olmaktadır.

Buradan yola çıkılırsa hem zamanın tamamını hem de ikinci vaktini ifade eden asr kelimesi aynı zamanda dünya hayatının sonuna yaklaşıldığını göstermektedir. İkinci nasıl günün son vakitlerini ifade ediyorsa, asr kelimesiyle de dünya hayatının son vakti olan ahir

zamana ve ahir zaman ümmetine dikkat çekilmektedir. Bu hususî zamana yemin edilmesi Ümmet-i Muhammed'in üstünlüğüne bir işaret olarak da görülebilir.

Yine insan hayatının ikinci vakti gibi olan son döneminin kendisi için ne kadar önemli olduğuna dikkat çekildiğini söylemek mümkündür. Zira yapılan işlerde itibar sonadır. O halde ahirin hayır olması için gayret etmek insanın üzerine düşen bir vazife olarak karşımıza çıkmaktadır. En doğrusunu Allah Teâla bilir.

Bibliyograyfa

el-Aynî, Ebû Muhammed Bedruddin Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, İdâretü't-Tıbaatî'l-Münâriyye, Kahire ty.

el-Begavî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud, *Meâlimü't-Tenzîl (Tefsîru'l-Bagavî)*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr), Dârü't-Tayyibe, Riyad 1993.

el-Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Sahihü'l-Buhari*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979.

el-Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacü'l-Luga ve Sıhahî'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgafur Attar), Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1990.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünenu Ebû Davud*, (thk. Muhammed Avvame), Darü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, Cidde 1998/1419.

Ebû Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endelusî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1983.

Ebu's-Su`ud, Muhammed b. Muhammed el-`Amadî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ila Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâu't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1994.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el Müsenna, *Mecâzü'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1954.

el-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Luga*, (thk. Abdüsselam Harun), ed-Dârü'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire ty.

el-Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'ân*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983.

el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Haydarabad 1915.

Hemmam b. Münebbih, *Sahifetü Hemmam b. Münebbih*, (haz. Rif'at Fevzi Abdülmuttalib), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1985.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-Lüga*, Dâru Sadır, Beyrut ty., (Haydarabad: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1345'den ofset bsm.)

İbnü'l-Esir, Ebü's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, *en-Nihaye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, (thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi), Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1963.

İbn Hâcer el-Askalânî, Ahmed b. Ali *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahihi'l-Buharî*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb), Dâru'r-Reyyan li't-Türas, Kahire 1987.

İbn Manzur, Ebü'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem el-İfrîgî el-Mısırî, *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut ty.

İbn Kesir, el-Hâfız İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İstanbul 1992.

el-Kâdî el-Beydâvî, Ebû Saîd Nâsırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kâdî el-Beydâvî: Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul 1285.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (thk. Abdullah Mahmud Şehate), el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Kahire 1979.

Müslim b. Haccac, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîhu Müslim*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ty.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdu'llâh, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1972.

er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudi, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1992.

er-Razî, İmam Muhammed Fahrüddin ibn Allâme Ziyâuddin Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebir)*, Dâru't-Tibâati'l-Âmira, İstanbul 1307.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahmân, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, tlk. Mustafa Dib el-Buga, Dâru ibn Kesîr, Beyrut 2002.

Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihüddin Mustafa el-Kocevi Muhyiddin, *Hâşiyetü alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî*, Vakfu'l-İhlâs, İstanbul 1990.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Kahire 2001.

et-Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizi*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1937.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1936.

ez-Zebidi, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed el-Huseynî el-Vasîtî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire 1306.

ez-Zerkeşi, el-İmâm Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1990.